

протоієрей Ярослав МАЦЮК

Характер і значення поняття «спокуса» у Священному Писанні Старого Завіту

У статті проаналізовано значення поняття спокуси в Старому Завіті. Стверджується думка, що спокуса не завжди має негативні відтінки. В значенні випробування, подолання різних перепон, вона є необхідною умовою досягнення людиною єднання з Богом. На прикладах життя старозавітних праведників й Ізраїльського народу в цілому показано як Бог допускає спокуси для їхнього ж спасіння.

Ключові слова: спокуса, випробування, старозавітні праведники, спасіння.

Проблема спокуси була актуальною в будь-якій релігії. Особливу актуальність вона набуває в теперішніх умовах коли зло, як ніколи нав'язується під виглядом добра і втрачаються, або краще сказати нівелюються критерії відмінності між добрим і злим як такими. В зв'язку з цим ми спробуємо проаналізувати значення явища «спокуси». Зокрема, як розкривається сутність цього поняття у Старому Завіті. Ми ставимо собі за мету, з'ясувати походження і призначення спокус на прикладі життя старозавітних праведників.

Відповідником до поняття «спокуса» є єврейське дієслово *nissa*, яке означає «випробовувати, перевіряти» і у багатьох випадках не пов'язане з поштовхом до зла. Грецький термін має таке саме значення. Спокуса у Старому Завіті зустрічається у значенні випробування мудрості (3 Цар. 10: 1; 2 Пар. 9: 1) або дружби (Сир. 6: 7) іншого, перевірки його віри і уповання на Бога (Прем. 2: 17). Людина може випробовувати («спокушати») власне серце (Еккл. 2: 1); потрібно випробовувати душу, щоб зрозуміти, що для неї шкідливо, і утримуватися від цього (Сир. 37: 30). Як говорить преп. Єфрем Сирин: «Творець віддав тебе, як золото, розплавити, саме за допомогою скорбот і спокус, щоб ти при великому своєму терпінні та великодушності виявився вибраним і чистим сосудом. Тому що людина, яка не піддавалася спокусі є неблагонадійною» [5, с. 80]. Дієслово *nissa* вживається також в значенні дослідження речі на її здатність до використання (1 Цар. 17: 39), якостей і властивостей явищ (Еккл. 7: 23) і навіть випробування Бога (Суд. 6: 36 – 40); окрім цього дієслово *nissa* використовується у значенні пробувати, старатися (Іов. 4: 2; 1 Мак. 12: 10;

2 Мак. 11: 19). Однак найчастіше це дієслово у Старому Завіті має спеціальне релігійне значення.

Упродовж всієї історії людства, починаючи від гріхопадіння, і до наших днів, не було жодного дня, коли людина не зустрілася б з проблемою спокусу у своєму житті. В тій чи іншій мірі людина відчуває спокуси кожного дня. Спокуси проявляються в кожній людині кожного дня. Перший досвід спокуси люди отримали в раю (Бут. 3: 1 – 6): вони не втрималися перед спокусою змія, який обіцяв, що вони стануть «як боги» (Бут. 3: 5). Після гріхопадіння зв'язок з Богом, який був перерваний непослухом, піддається постійній небезпеці зі сторони різних спокус. Наприклад, син Адама і Єви Каїн піддався спокусі (Бут. 4: 7) і, переповнившись заздрості, вбив свого брата Авеля. Вибраний народ Божий також неодноразово підпадав під спокуси.

Вперше у Біблії про спокусу говориться в третій главі книги Буття, де здійснюється опис гріхопадіння Адама і Єви, хоча сам поштовх змія до порушення прародичами заповіді Божої не називається спокусою. Більшість отців Церкви, які коментували цей епізод, вважали, що в образі змія перших людей спокусив сатана. В небагатьох згадках у Священному Писанні сатана постає як лукавий спокусник, «неправдомовець і батько неправди» (Ін. 8: 44), він діє не тільки проти людини (Прем. 2: 24), але і проти Бога (Зах. 3: 1 – 2), він протиставляє себе всьому Божественному творінню: «І скинутий був великий дракон, древній змій, званий дияволом і сатаною, що спокушає всю вселенну, скинутий на землю, і ангели його скинуті з ним» (Одкр. 12: 9). Діалог з Євою диявол починає із питання, яким ставить під сумнів достовірність слів Бога: «Чи дійсно сказав Бог: не їжте ні від якого дерева в раю» (Бут. 3: 1). В цьому питанні міститься неправда по відношенню до Бога, оскільки заборона перебільшена до крайності. Єва повторює заборону споживати плоди з дерева пізнання, але при цьому до слів «не їжте» добавляє «і не доторкайтесь до них» (Бут. 3: 3). В посиленні заборони, а також в нагадуванні про кару за непослух «щоб вам не померти» (Бут. 3: 3) відслідковується страх покарання. Наступна репліка змія опирається на цей страх: «І сказав змій жінці: ні, не вмерете, але знає Бог, що того дня, коли ви з'їсте їх, розкриються очі ваші, і ви будете, як боги, що знають добро і зло» (Бут. 3: 4 – 5). Змія посилює недовіру до Бога і приписує йому неправду. Разом із тим він пропонує Єві своє тлумачення заборони і тим самим ставить її перед вибором: або продовжувати з довірою відноситися до слів Бога і, відповідно, визнати помилковим тлумачення цієї заборони змієм, або погодитись зі спокусником,

скуштувати плід в надії отримати незалежність від Бога, але при цьому фактично визнати Бога неправдомовцем. Диявол не полягає на порушенні заповіді і навіть не переконує порушити її; він засіває в душу Єви сумніви, які згідно з його задумом повинні привести її до усвідомленого гріха – в цьому і полягає спокуса. Як говорить свт. Іоан Золотоустий: «Чи бачиш, як диявол заповонив жінку, забрав у неї розум і змусив думати про себе вище за свою гідність, щоби вона, захопившись порожніми надіями, втратила і те, що вже було їй дароване» [2, с. 150]. Наступний вірш коротко описує те, як Єва приймає рішення: «І побачила жінка, що дерево добре для їжі, і що воно приємне для очей і жадане, тому що дає знання; і взяла плодів його і їла; і дала також чоловікові своєму, і він їв» (Бут. 3: 6). Тут змії вже не фігурує, Єва чинить гріх і сприяє гріху Адама. Тобто гріх – це результат свobodного вибору; завдяки гріхові у світі людей появилось зло.

Гріхопадіння Адама і Єви мало важкі наслідки для них самих і для їхнього потомства. Одним із наслідків першого гріха стало те, що в самій людині появилась схильність до гріха: «... Велике розбещення людей на землі... всі їх думки і помисли серця їх були злом повсякденно» (Бут. 6: 5). Навіть після потопу, коли живою була залишена тільки сім'я праведника Ноя, сила прагнення до гріха не послабилась. В третій книзі Ездри, де осмислюються наслідки гріхопадіння Адама і Єви, вказується на «корінь зла» або «сім'я зла», які передаються їхнім потомкам і є підґрунтям особистих гріхів: «Із серцем лукавим перший Адам переступив заповідь, і був переможений; так і всі, що від нього пішли. Залишилася неміч і закон у серці народу з коренем зла, і відступило добре, і залишилося лихе» (3 Езд. 3: 21 – 22). Часто старозавітні письменники, оцінюючи силу цього «кореня зла», приходять до висновку, що гріх не може бути викоріненим: «... немає людини, яка не грішила б...» (3 Цар. 8: 46; 2 Пар. 6: 36; Пс. 50: 7).

Усвідомлення безпомічності перед гріхом не означало, що людина не повинна боротись з гріхом, або того, що людина не може бути праведною. Прикладом протистояння спокусі в Старому Завіті є праведний Лот, який, живучи в розбещеному середовищі Содому, не втратив пам'яті про Бога і не втратив благочестя, за що був спасений Богом (Бут. 19: 1 – 23).

Якщо розглядати поняття «спокуса» з іншої сторони, то воно набуває іншого звучання. Спокуса може походити безпосередньо від Бога. В такому випадку, вона благо, тому що Бог посилає її виключно з метою виховання і духовного зростання людини. Випробовуючи віру Свого обранця Авраама (Бут. 22: 1 – 18), Бог

наказує йому принести в жертву сина – наслідника обітниць: «Візьми сина твого, єдиного твого, якого ти любиш, Ісаака; і піди в землю Морія і там принеси його у всепалення» (Бут. 22: 2). Це повеління, з однієї сторони, змушує Авраама вибирати між покірністю волі Божій і батьківською любов'ю, і з іншої сторони, ніби ставить під сумнів обітниця, які були дані Богом раніше і які повинні були виконатися через Ісаака (Бут. 17: 19). Авраам виявив послух, у вказаному місці поклав на жертвовник сина і був готовим заколоти його, але в останній момент Ангел Господній зупиняє його, замість Ісаака приноситься в жертву баран (Бут. 22: 10 – 13). Бог випробовує вірність Авраама, тому, коли цей витримує випробування, говорить йому: «... тепер Я знаю, що боїшся ти Бога і не пожалів сина твого, єдиного твого, для Мене» (Бут. 22: 12).

Історія з Авраамом має символічне значення. Як і Авраам, ізраїльський народ отримав обітниця Божі, однак Бог неодноразово, як видається, відмовляється від своїх обітниць, випробовуючи свій народ. У складних історичних обставинах Ізраїль повинен був бачити Промисел Божий і зберігати вірність Богові. У книзі Юдиф загроза Ветилуї розцінюється як божественна спокуса, яка уподібнюється спокусі Авраама, Ісаака та Якова (Юдиф. 8: 25 – 27). Те, що Бог випробовував патріархів і тепер випробовує жителів Ветилуї, не випадковість, у Бога є мета випробувати їхні серця і привести до мудрості: «Як їх спокушав Він не для катування серця їх, так і нам не мститься, а тільки для напоумлення карає Господь тих, хто наближається до Нього» (Юдиф. 8: 27). Неодноразово Священне Писання нагадує про чесноти патріархів єврейського народу як взірців для наслідування. Зажди у таких випадках згадується вірність Богові Авраама (Сир. 44: 19 – 24; 1 Мак. 2: 52; 3 Мак. 16: 20 та ін.).

У Старому Завіті було присутнім усвідомлення того, що біди і нещастя виникають у людини внаслідок гріха і в кінцевому рахунку людина може вибирати між благополуччям і стражданням (напр. Втор. 30: 15 – 18). Таке розуміння цілком відповідало старозавітному розумінню про справедливість Бога. Проте в багатьох випадках прояв волі Божої по відношенню до людей не знаходиться у видимому зв'язку з їхніми конкретними вчинками (напр. Іов. 2: 3). Бог проявляє себе як володар, Який може посилати як благо, так і зло людям: «Бачите нині, бачите, що це Я, Я – і не має Бога, крім мене: Я умертвляю і оживляю, Я уражаю і я зціляю, і ніхто не визволить із руки моєї» (Вт. 32: 39). Окрім цього, великі грішники не несуть негайного покарання; пророк Єремія запитує у Бога: «Чому шлях нечестивих благоуспішний, і всі віроломні

благоденствують?» (Єр. 12: 1). А праведник, навпаки, перебуває в утисках: «Господи, як намножилося напасників моїх» (Пс. 3: 2).

Темі страждань праведника присвячена книга Іова. Іов – приклад праведника, який страждає у Старому Завіті: він позбавлений майна, сім'ї, уражений проказою. Його випробування походить від Бога, а сатана виступає як зняряддя спокуси, всі його дії проти Іова попускаються Богом (Іов. 1: 12; 2: 6). Реакція Іова цілком виправдовує слова сказані про нього Богом: «Чоловік непорочний, справедливий, богобоязкий і віддалається від зла» (Іов. 1: 8; 2: 3). «Господь дав, Господь і взяв; нехай буде ім'я Господнє благословенне!» – промовляє Іов почувши про те, що загинули всі його діти (Іов. 1: 21). Дружина Іова, бачачи його страждання, пропонує: «Похули Бога і помри» (Іов. 2: 9), на що Іов відповідає: «Невже добре ми будемо приймати від Бога, а лихого не будемо приймати?» (Іов. 2: 10). В наступних главах книги Іова проявляється гостре протиріччя між праведністю Бога і нібито Його несправедливим судом по відношенню до Іова, яке намагаються вирішити його друзі. Іов не сумнівається в справедливості Божій, однак разом з тим він не згоджується визнати за собою гріхи, які могли би оправдати все те, що з ним сталося. Він говорить: «Міцно тримав я правду мою і не відпущу її; не докорить мені серце моє в усі дні мої» (Іов. 27: 6). Іов заявляє, що хоче судитися з Богом: «Ось моє бажання, щоб Вседержитель відповів мені» (Іов. 31: 35), і Бог у грізному явленні надає йому таку можливість. Бог задає Іову ряд питань про велич і неосязність тварного світу, які вказують на велич і мудрість Творця (Іов. 38 – 41). В підсумку Іов визнає за Богом абсолютну владу, яка не залежить від людських понять про справедливість: «Знаю, що Ти все можеш, і що намір Твій не може бути зупинений» (Іов. 42: 2). Тобто питання про справедливість страждань праведника у тому вигляді, в якому він обговорювався Іовом і його друзями, по суті, залишилося без відповіді. Для Іова достатньою відповіддю на його запитання виявилось бачення Бога: «Я чув про Тебе слухом вуха; тепер же мої очі бачать Тебе; тому я відрікаюся і розкаююся в поросі і попелі» (Іов. 42: 5 – 6). Бог визнає Іова таким, який витримав спокуси і повертає йому втрачене (Іов. 42: 10 – 17). Преп. Ісаак Сірин з цього приводу говорить: «Без спокус неможливо придбати милості Божої, неможливо навчитися премудрості Духа, немає також можливості, щоб Божественна любов утвердилась в душі твоїй» [4, с. 283].

В основі осмислення спокуси праведника у Старому Завіті лежить відчуття глибокого смирення перед Богом і покірності Його волі: «Сину мій! Якщо ти приступаєш служити Господу Богу,

то приготуй душу твою до спокуси» (Сир. 2: 1). Св. Ігнатій (Брянчанинов) зауважує: «Радій у спокусах, які будуть попущені тобі; з їх допомогою зростає духовний плід» [3, с. 19]. Спокуса (випробування) – це Боже «відвідання» (Сир. 2: 2), якого не потрібно уникати, але навпаки, потрібно приймати охоче (Сир. 2: 4), тому що через досвід випробувань досягається Премудрість: «Бо спочатку вона піде з ним путями звивистими, наведе на нього страх і боязнь і буде мучити його своїм водінням, доки не упевниться у душі його і не випробує його своїми уставами» (Сир. 4: 18 – 19). Разом з тим Бог не покидає людину у її випробуваннях. Для вірних чад спокуси – це виховний засіб, а не кара (Прем. 11: 10 – 11), тому Бог знаходиться поряд: «Віруй Йому, і Він захистить тебе; управ путі твої і надійся на Нього» (Сир. 2: 6). У випробуваннях праведника втішає надія: «Гляньте на давні роди і подивіться: хто вірив Господу – і був посоромлений?» (Сир. 2: 10).

Отже, випробування, спокуса розглядається у Старому Завіті як надбання дітей Божих, а не нечестивців і зближається швидше з поняттям виховання. В такому контексті спокуса перестає сприйматися як небезпека, яку людина може не побороти, що дозволяє псалмоспівцю звернутися до Бога зі сміливим проханням: «Випробуй мене, Господи, досліди мене, розпали серце моє і всю істоту мою. Бо милість Твоя перед моїми очима, і я ходив у істині Твоїй» (Пс. 25: 2 – 3).

Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / в українському перекладі з паралельними місцями ; [пер. Патріарха Філарета (Денисенка)]. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407, [9] с.

Золотоустий Іоан, свт. Бесіди на книгу Буття // Повне зібрання творінь: в 12 т. / святитель Іоан Золотоустий. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Кн. 1. – 2010. – Т. 4. – 513 с.

Ігнатій (Брянчанинов), свт. Отечник: Избранные творения / свт. Игнатий (Брянчанинов). – М.: Сибирская Благовонница, 2010. – 375 с.

Сирианин Исаак, авва. Слово 56 / Слова подвижнические // Авва Исаак Сириянин. – М.: ПРАВИЛО ВЕРЫ, 1993. – С. 282 – 290.

Сирийский Ефрем, св. Слово 84 // Творения: в 8 т. / святой Ефрем Сирийский. – М.: Изд. «Отчий дом», 1995. – Т. 3. – С. 78 – 82.

